

KİMLİKLER, TOPLUM VE İKTİDAR

Haldun GÜLALP*

Özet

Bu yazı, toplumsal kimlik oluşumuna sosyolojik bir yaklaşım önermekte ve buradan hareketle kimlik siyasetleri konusunda Türkiye’deki güncel tartışmalara değinerek, kimlik siyasetlerine karşı çıkan milliyetçilik ve sınıfsalcılık gibi modernist akımların da aslında birer kimlik siyaseti örneği olduklarını savunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kimlik Siyaseti; Milliyetçilik; Postmodernite; Demokrasi.

Identities, Society And Power

Abstract

Offering a sociological approach to the formation of identities, this paper examines current debates in Turkey and argues that the modernist opponents of identity politics, such as proponents of nationalism and the class perspective, are themselves implicated in the politics of identity.

Keywords: Identity Politics; Nationalism; Postmodernity; Democracy.

Giriş

Bu yazıda ilk olarak toplumsal kimliğin ne anlama geldiği, nasıl oluştuğu ve algılandığı ve iktidar ile ilişkisinin nasıl kurulduğu konularında bazı genel gözlemlerde bulunduktan sonra, bugün ülkemizde tanınma ve meşru sayılma talebinde bulunan çeşitli kültürel grupların, gerek kurulu düzen yanlıları gerekse Sol’daki bazı kesimler tarafından “kimlik siyaseti” yaptıkları gerekçesiyle eleştirilmelerinin anlamsızlığını açıklamaya çalışacağım. Anlamsızlık derken kastettiğim, kimlik siyasetlerinin eleştirilemez birşey olduğu değildir. Tam tersine, kimlik siyaseti yapanlara karşı çıkan sözkonusu kesimlerin eleştirilerinin aslında kendi alternatif kimlik siyasetlerini savunmaktan ibaret olduğu ve sonuç olarak kendi konumlarının da en az karşı çıktıkları kimlik siyasetleri kadar baskıcı, boğucu

* Prof.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Bu yazıyı yazmama önyak olan ve yorum ve önerileriyle gelişmesine katkıda bulunan Prof.Dr. Fatmagül Bertay’a teşekkür ederim.

ve tahammülsüz olduğu için itirazlarının anlamsız olduğudur. Bu yazıda, sosyolojik bir bakışla, kimliklerin akışkan, değişken, esnek ve karmaşık olduklarını, dolayısıyla grupların toplu olarak bir kimlik damgasıyla tanımlanmalarının bireylerin olası tercihlerini yok saydığını, yani kimlik siyaseti bir problem ise buna çözümün bireysel hakların tanınmasından geçtiğini savunacağım.

Toplumsal Kimlikler ve Azınlık Konumu

Bilindiği gibi, ülkemiz, cumhuriyet rejiminin ana ilkelerini ve biçimsel modelini Fransa'dan ödünç almıştır. Toplumsal ve siyasal gerçeklik ile örtüşmese de, kağıt üzerinde bu ilkelerin benimsendiğine inanılır. Örneğin, dinsel, kültürel, vb., kıstaslar açısından vatandaşlar arasında sistematik ayrımlar yapıldığı halde, resmî belgelerde toprağa bağlı (teritoryal) ve evrensel bir vatandaşlık modelinin benimsendiği öne sürülür. Devletin dini denetleyen organlara sahip olmasına rağmen, laiklik ilkesinin din ile devlet ayrımını güvence altına aldığı iddia edilir. Rousseau'cu "genel irade" kavramınının demokratik bir cumhuriyetçiliği öngördüğü savına dayanarak, tekil ve sorgulanmaz bir ulusal çıkarın var olduğu kabul edilir ve bunun içeriği tepeden dayatılır.

Ülkemizin yine Fransa gibi evrensel vatandaşlığa dayalı türdeş bir toplum olduğu iddiası, bölünmez bütünlük kavramına, oradan da (eğer gerçekten türdeş olunsaydı, olmaması gereken bir şekilde) bu bütünlüğün her an bozulabileceği korkusuna yol açar. Bu her iki ülke de, kendi toplumlarında "azınlık"ların varlığını, hatta kendileri için bu kavramın geçerliliğini yadsırlar. Her iki ülke de Avrupa Konseyi üyesi olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf oldukları halde, "Ulusal Azınlıkların Korunması" hakkındaki Çerçeve Sözleşmeyi imzalamayı reddetmişlerdir.

Ülkemizde bu tartışmanın hangi biçimleri aldığı bilinmektedir. Türkiye'de tarihsel ve kültürel olarak yerleşmiş olan normatif (makbul) vatandaşlık kalıbına uymayan ve kendilerine özgü kimlik taleplerinde bulunan, yani kendi kimlikleriyle tanınmayı talep eden toplumsal kesimlere karşı ifade bulan tepkiler, bunların yabancı emperyalistler ve yerli işbirlikçiler tarafından desteklendikleri, bu destekçiler arasında liberallerin ve postmodernistlerin bulunduğu, bu çevrelerin gerçekte var olmayan azınlıkları yaratmaya çalıştıklarını öne sürmeye kadar varır.

Bu türden iddialara karşılık veren çeşitli yazarlar arasında en özlü sözü yine Baskın Oran'dan duyabiliriz: "Çoğunluktan farklı olan ve bu farklılığı korumak isteyen dominant-olmayan kişi azınlık mensubudur ve bir ülkede varsa vardır, yoksa yoktur. Azınlık ayrıca yaratılmaz."¹ Ancak, Baskın Oran'ın bu yanıtı sadece kısmen doğrudur; dolayısıyla, kısmen de yanlıştır. Çünkü, sözgelimi, bir toplum veya topluluk içerisinde sayıca azınlık olmak ile kültürel algı ve muamele açısından azınlık olmak arasında önemli bir fark vardır. Aynı şekilde, bu ikinci durum ile resmen (yani iktidar tarafından) tanınmış ve siyasal haklarla (veya haksızlıklarla) donanmış bir grup olarak azınlık olmak arasında da önemli farklar vardır.

Herhangi bir topluluğu kadın-erkek, uzun boylu-kısa boylu, esmer-sarışın, vs. biçiminde gruplara bölebilirsiniz. Bu bölünme kıstaslarının bir kısmı o

¹ Baskın Oran, "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'nun Bütün Öyküsü," *Birikim*, No.188, Aralık 2004, s.23.

topluluğun kültürel algısında önem taşıyabilir; bir kısmı ise hiç taşımayabilir, belki varlığı bile farkedilmeyebilir. Aynı şekilde, kültürel algı açısından önem taşıyan bazı farklar, hukukî açıdan bir önem taşımayabilir. Örneğin, kadın-erkek ayrımı bir toplumun kültürel algısında önemli bir yer tutuyor, ama yasal olarak bir fark ifade etmiyor olabilir. Buna karşılık, diyelim ki, yün hırka giyenle giymeyen arasında kültürel algı düzeyinde de yasal düzeyde de hiçbir fark olmadığı ve herhangi bir topluluk içinde onları birbirlerinden ayırt etmek aklımızın ucundan bile geçmeyeceği halde, başörtüsü giyenlerle giymeyenler arasında bir uçurum olabilir. Üstelik bu uçurum, yasal düzenlemelere yansımış ve bir ölçüde de onlar tarafından yaratılmış olabilir. O halde, siyasal müdahale sonucu hukukî bir kategori tanımlayarak o tanıma uyanlara ayrıcalık veya ayrımcılık uygulamak yoluyla “azınlık” yaratmak tabii ki mümkündür.

Böyle bir durumun önemli sonuçları olabilir. Böyle bir gruba tanım gereği (yani kendi bireysel seçimlerine dayanmayan bir şekilde) ait sayılanlar, eğer sözkonusu grup toplu halde ayrımcılığa uğruyorsa, onlar da (kendi bireysel özellikleri ne olursa olsun) grubun tamamı ile birlikte mağduriyet yaşayacaklardır. Eğer sözkonusu grup bazı ayrıcalıklara mazhar oluyorsa, o zaman onlar da ayrıcalık yaşayacak, dolayısıyla o grup dışında kalanlar mağdur veya dolaylı olarak haksızlığa uğramış olacaklardır. Böyle bir durumda ise, insanlar o ayrıcalıklardan yararlanmak veya mağduriyetlerini önlemek için, belki de kimliklerini saklamaya veya çarpıtmaya çalışacaklar; bunu becerenler belki eziklik içinde veya belki ahlaksızlık duygularıyla kendilerini kurtarmış olacak, beceremeyenler ise çaresiz bir şekilde haksızlıklara maruz kalarak yaşamlarını sürdürecektir.

Bu genel tespitleri basit ve hipotetik bir örnekle daha somutlaştırabiliriz. Herhangi bir toplantı anında etrafınıza baktığınızda göreceksiniz ki gözlük kullananlar sayıca azınlıktadır. Bir an için varsayalım ki iyi niyetli ama yanlış bir düşünceyle, o topluluk üzerinde yetki sahibi olan bir siyasî irade, gözlerinin pek iyi görmediği gerekçesiyle gözlük takanların ön sıralarda, diğerlerinin ise arka sıralarda oturmasına hükmetti. Bir süre sonra, arka sıralarda oturma zorunda kalmak yerine ön sıralarda geçmek isteyen kişilerin, gerçekte ihtiyaçları olmadığı halde, belki de düz cam taşıyan sahte gözlükler takmaya başlamaları şaşırtıcı olmayacaktır. Bu konuya önem veren siyasî irade, bir sonraki aşamada, belki bir gözlük polisi oluşturacak ve kimin gerçek kimin sahte gözlük taktığını denetlemeye başlayacaktır.

Bunun tersi durumu da düşünebiliriz. Aynı siyasî iradenin, yine yanlış ama farklı bir düşünceyle, gözlük takanların teknolojik bir desteğe sahip oldukları (iki değil, “dört gözlü” oldukları) gerekçesiyle arka sıralarda oturmalarının, gözlük kullanmayanların ise ön sıralara geçmelerinin doğru olacağına hükmettiğini varsayalım. Bu kez gözlük takanlara karşı bir ayrımcılık uygulanıyor olacak, belki, göz bozukluğu nedeniyle çaresiz gözlük kullanmak zorunda kalanların bazıları, bu ayrımcılıktan kurtulmak için, iyi görememelerine rağmen, gözlük kullanmak zorunda olduklarını saklamak yoluna gideceklerdir.

İnsanların ayrımcılığa uğradıkları için gözlüklerini takmak veya çıkarmak zorunda olmalarına ilişkin bu hipotetik örnekten hareketle ülkemizdeki bir diğer tartışmaya da atıfla şunu söyleyebiliriz: Eşitlik olsun da gözlük takanlar takmayanlar üzerinde baskı kurmasın diye herkes gözlüklerini çıkartsın veya tersi bir gerekçeyle herkes gözlük taksın türünden bir kural koymanın hiçbir anlamı olamaz. Türdeşliği zorlayan bir eşitlik anlayışı çözüm yaratmaz, tersine, verili problemi derinleştirir.

Oysa, biliyoruz ki gözlük takmak, esasen görüş yeteneğindeki eşitsizlikleri gideren bir düzenlemedir. Dolayısıyla isteyen istediği gibi gözlük takma hakkına sahip olduğu takdirde, problem ortadan kalkacak, görme yeteneğine bağlı olarak ön sıralarda veya arka sıralarda oturma konusu da bu çözümlerle gündemden kalkacaktır.

Buradan çıkan önemli bir sonuç şöyle ifade edilebilir: Toplumsal grupların toplu olarak maruz kaldığı eşitsizlik ve haksızlıkların çözümü, “azınlık/çoğunluk” gibi kategoriler yaratarak ve bu kategoriler içindeki bireyler için toplu olarak geçerli olan “grup hakları” oluşturmaktan değil, bireylere birey olarak eşit haklar tanımaktan geçer. Bireyler toplu taleplerde bulunacaklarsa, bu ancak bireylerin kendi tercihleriyle bir araya gelmeleri yoluyla oluşabilir. Onlar, ihtiyaç ve taleplerini en iyi kendileri bilirler. Eğer bu talepler başkalarının pahasına olacaksa, demokratik müzakere yoluyla bu değerlendirilir ve uygun çözümler bulunmaya çalışılır. Toplumsal kimlikler tepeden inme oluşturulduğu ve o kimlik grubuna uygun görülen haklar gruba toplu olarak verildiği takdirde, bireyin elini kolunu bağlayabilir. Bu kez, o kimlik grubuna ait olan bir kimse onun dışına istese de çıkamayabilir. Örneğin, Türkiye’deki dinî azınlık grupların dinî kimlik bazında tanınmaları, yaşamlarının kendi cemaatlerinin dinî hiyerarşisi tarafından düzenlenmesine neden olmaktadır. Yine, örneğin, düşününüz ki ülkemizde Kürtçe eğitim başlayacak olsa, kuvvetle muhtemeldir ki bu dilde eğitim hakkından sadece Kürt olanlar yararlanacak, başkaları yararlanamayacaktır.

Oysa, toplumsal kimlik gruplarını siyasal sistem içinde sabitlemek ve dondurmak yerine, çeşitlilik bireysel haklar yoluyla tanınırsa, bireyler değişen toplumsal ihtiyaçları ve/veya kendilerine atfettikleri kimlikler temelinde ittifaklar ve birlikler kurmakta serbest olurlar. Daha genel bir düzenlemeyle, kültürel çeşitlilik bireysel haklar çerçevesinde tanınırsa, o haklardan yararlanıp yararlanmamak bireylerin arzusuna bağlı olur ve bireyler toplumun genelinden ya da siyasal sürece katılmadan dışlanma korkusu olmaksızın bu hakları kullanabilirler. Ayrıca, sahip olduklarına inandıkları ve toplumsal açıdan önem taşıyan çok sayıda niteliklerin (yani dil, din, etnisite, cinsiyet, yaş, sınıfsal konum, ekonomik durum, eğitim durumu, vb. kimlik öğelerinin) bileşkesini gözönünde bulundurarak kendi belirledikleri öncelikler sırasına göre kimlerle birlik olmak istediklerine kendileri karar verebilirler.

Burada son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, kimliği nedeniyle ayrımcılığa uğradığı için eşitlik istemek, kimliğinin tanınması talebinde bulunmak ya da daha genel olarak kimlik üzerinden siyaset yapmak sadece toplumsal olarak azınlık olanlara özgü, sadece onlarla sınırlı birşey değildir. Esasen “azınlık” kavramı, sayısal durumdan daha geniş bir kapsama, yani kurulu düzen içinde bir mağduriyet konumuna işaret etmek için de kullanılabilir. Örneğin, herhangi bir toplumda kadınlar genellikle sayıca çoğunlukta olmakla birlikte, toplumsal kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa tâbi tutulurlar. Burada kadınların “azınlık” durumu neden değil, bir sonuç olarak ortaya çıkar. Yani, toplumun genelinde sayıca çoğunlukta olan kadınlar, ayrımcılık nedeniyle, güç ve iktidar mevkilerinde sayıca azınlığa düşerler. Dolayısıyla, azınlık diye ifade edilen konumu daha genel bir belirlemeyle “madun” (*subaltern*) diye de adlandırabiliriz.

Kimlik Siyaseti, Postmodernite ve Sol

Türkiye’de “kimlik siyaseti” kavramı, son zamanlarda yaygın bir şekilde, ama olumsuz bir içerikle, yani eleştiri amacıyla kullanılır olmuştur. Sol’un devletçi ve milliyetçi (ulusalçı) kesimi, genellikle kimlik siyasetlerine mesafeli durarak, bunu yapanları liberal veya küreselleşmeci olarak nitelendirir ve yeniden sınıf siyasetine dönülmesini talep eder. Aynı Sol, küreselleşmeye de karşı çıkarak, hatta küreselleşmenin olgusal olarak da var olmadığını iddia ederek, ulus-devletin önemine vurgu yapar. Sonuç olarak, kimlik siyasetinin bizi ulusal ve sınıfsal perspektiften uzaklaştırdığını öne sürer.

Örneğin, Bağımsız Sosyal Bilimciler, Türkiye’de “... sınıf temelli siyasetin ... 1980 sonrasında yerini giderek *kimlik temelli* siyasetlere...” bırakmış olması ve “demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi, sol siyasetler açısından, çalışanların haklarının savunulması bağlamında yaşamsal önemi haiz olan kavramlar büyük ölçüde içleri boşaltılarak, kimlik temelli siyasetlerin amaçları doğrultusunda kullanılmaya...” başlamış olmasından yakınmaktadırlar.²

Bu görüşler son dönemlerde TSK’dan kamuoyuna yapılan açıklamalarda da yankı bulmaktadır. Örneğin 28 Ağustos 2008 tarihli gazetelerde yer alan habere göre, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Işık Koşaner, görevi devraldığı törende yaptığı konuşmada şu çarpıcı sözlere yer verdi: “... etnik kimlikçilik, cemaatçilik, kültürel farklılık gibi alt kimlikleri ön plana çıkaran girişimlerle ulus devlet yapısı dağıtılmaya çalışılmaktadır. Küresel güçler tarafından kurgulanan ve ülke içi medya, bazı akademik ve sermaye çevreleri ile sivil toplum örgütleri içine yuvalanan postmodern bir tabakanın oluşturduğu propaganda ve etki ağı; ulusal birlik, ulusal değerler ve güvenlik parametrelerinin zayıflatılması ve çözülmesi yönündeki gayretlerini sürdürmektedirler...” Buna göre, kimlik siyasetine bulaşanlar, ulus-devleti zayıflatmak ve bölmek isteyen bir “postmodern tabakadır.” Bu değerlendirmeler sonucunda birçok gazetecinin “yeni iç düşman postmodernistler mi?” diye sormak zorunda kaldığı da bilinmektedir.

Aynı eleştiri kervanına son günlerde Başbakan Tayyip Erdoğan’ın da katıldığı görülmektedir. Örneğin, 8 Kasım 2008 tarihli gazetelere göre, “Demokratik Toplum Partisi’ni (DTP) kimlik siyaseti yapmakla suçlayan Erdoğan, ‘Oradaki vatandaşlarımı kimlik siyaseti yapmak suretiyle istismar edenlere sesleniyorum; bu istismarı bırakın...’ ifadelerini kullandı.”

Ancak, kimlik siyasetlerine yönelik bu eleştirel değerlendirmelerde ciddi sorunlar vardır. Yukarıda aktarılan görüşlerin en sonuncusundan başlarsak, Başbakan’ın kimlik siyasetini “istismar” olarak nitelemesi, herşeyden önce kendi içinde problemlidir; çünkü Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kendisi de köken itibarıyla İslamcı ya da (daha yumuşak biçimiyle) İslamî duyarlılığı olan kesimlerin tanınma taleplerini ifade eden bir siyasetten gelmektedir. Partiyi iktidara getiren Kasım 2002 seçimlerinden hemen sonra kaleme aldığı “Kimlik Siyaseti” başlıklı yazısında, parti teorisyenisi Yalçın Akdoğan şunları söylemektedir: “... kesin olan bir husus var ki, o da AK Parti’nin kimlik siyaseti güden bir çizgiden gelmesidir.”³

² Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, İstanbul: Yordam Yayınları, 2008, s.23.

³ Yalçın Akdoğan, “Kimlik Siyaseti,” *Zaman*, 5 Kasım 2002.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda belli bir dönemden sonra nasıl ve neden bir dönüşüm geçirdiği sorusu konumuz dışında olduğu için, bu durumu sadece not etmekle yetinebiliriz. Kimlik siyasetinin demokratik gelişime katkısı olup olmadığı konusu ise ilgi alanımız içinde olup aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

İkinci olarak, Genelkurmay sözcüleri ile devletçi ve ulusalcı Sol'un düşünürleri de yanılmaktadırlar; çünkü gerek ulus-devletin meşruiyet ideolojisi olan milliyetçilik (ulusalcılık), gerekse sınıf siyaseti, sonuç itibarıyla, birer kimlik siyasetidir.

Milliyetçiliğin bir kimlik siyaseti olduğu herhalde fazla açıklama gerektirmeyecek bir konudur. Milliyetçilik, emperyalizm veya kolonyalizm yoluyla ezilen veya sömürülen bir topluluğun kendi ulus-devletini kurarak bağımsız bir kimlik oluşturması ve bunu kabul ettirmesi, resmen tanınmasını sağlaması anlamına gelir. Aynı şekilde, milliyetçilik, "ulus" olarak tanımlanan topluluk içindeki bölünmeleri yok (veya ikincil önemde) sayan, o topluluk için (dil, din, ortak tarih ve "ülkü" gibi) bir veya birkaç kıstas çerçevesinde türdeşlik öngören, bireyleri ulus-altı ve ulus-üstü cemaatlerden koparıp siyasal ve hukukî açıdan merkezî devlete bağlayan, yani, normatif olarak, bireyi diğer kimliklerinden arındırıp ortak ulus kimliğinde buluşturmaya amaçlayan bir ideolojidir. Milliyetçilik, modern dönemin *hegemonik* (yani, pek sorgulanmayan, doğal kabul edilen) kimlik siyasetidir.

Milliyetçiliğin çeşitli kimlik siyasetlerinden sadece birisi olduğunun, ancak son dönemlerde rakip kimlik siyasetleri ortaya çıkınca farkedilmeye başlandığı söylenebilir. Oysa, açıklamaya bile gerek yoktur ki, ulus-devlet düzeninin egemen olduğu siyasal yapıda, vatandaşların sorgusuz sualsiz ulusal kimliklerine sadakat göstermeleri, onun için gerekirse ölüp öldürmeleri, ama yine benzer şekilde, daha barışçıl amaçlarla ülke sınırları dışına çıktıkları zaman da ulusal kimliklerini gösteren pasaport taşımaları beklenir. Yirminci yüzyılın sonlarından başlayarak ulus-devlet sınırlarının gevşemesi, çoklu ulusal aidiyetlerin yaygınlaşması, ulus-üstü siyasal birliklerin olağanlaşması gibi eğilimler nedeniyle darbeler alan milliyetçilik, çeşitli alternatif kimlik siyasetlerinin eskisinden daha güçlü bir rekabetiyle karşılaşmaya başlamıştır.

Egemen olduğu modern dönem içerisinde de, milliyetçilik bir kimlik siyaseti olarak rakipsiz değildi. Modernite öncesi topluluk bağlarının kırılması sonucunda oluşan kimliklerin biri ulus ise, diğeri sınıf idi. Sınıf temelli siyasetin de bir kimlik siyaseti olduğunu görmek için, Marksist kuramı iyi bilmese bile Sol jargona aşına olan herkesin hemen tanıyacağı, "kendi içinde sınıf" ile "kendi için sınıf" ayrımını anımsamak yeterli olacaktır. Sınıf odaklı siyasal hareketin bilinç kazandırma eylemi sonucunda, işçi sınıfı mensuplarının, kendi objektif konularını subjektif olarak anlayacakları ve buna uygun siyaset yapacaklarına inanılır. Bu düşünceye göre, sınıfsal bilince kavuşamayan işçiler, "yanlış bilinç" taşıdıkları için, kendi sınıfsal çıkarlarına hizmet etmeyen siyasal akımlara kapılırlar. İşçilerin "devrimci" harekete katılmaları için, sınıfsal kimliklerinin farkında olmaları gerekir. Bunun yolu, işçilere, objektif olarak sahip oldukları sınıf kimliğini subjektif olarak vermektir. Özetle, sınıf temelli hareket, bir kimlik siyasetidir. Milliyetçi hareketin ulus için yaptığı gibi, sınıf temelli hareket de sınıf dışındaki toplumsal kimlikleri ve bölünmeleri yok (veya ikincil önemde) sayar.

Oysa bireylerin yaşamında belli bir kimliğin diğerlerinden daha önemli, daha belirleyici, daha merkezî olduğunu (ya da ideologların iddia ettiği gibi, olması

gerektiğini!) genel geçer bir kural olarak söyleyemeyiz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her bireyin çok yönlü kimlik özellikleri vardır. Aynı kişi hem işçi veya işveren (veya köylü), hem kadın veya erkek (veya transseksüel), hem Alevi veya Sünni (veya Süryani, vb.), hem Kürt veya Türk (veya Boşnak, Çerkes, vb.), hem kısa boylu veya uzun boylu (veya solak, vb.) olabilir. Bilimsel olarak, bu kişinin yaşam deneyiminde, değinilen çeşitli kimlik boyutları arasından belli bir tanesinin en belirleyici ve o kişi için en önemlisi olduğunu *a priori* varsayamayız. Söz konusu kişi için geçerli durumun ne olduğunu ancak gözlem yoluyla saptayabiliriz.

Eğer gözlemimiz kuramımızı desteklemezse, sözgelimi, bu kişi için işçi kimliğinin değil de kadın kimliğinin veya Alevi kimliğinin yaşam koşullarını oluşturmada en önemli unsur olduğu ortaya çıkarsa (ve hattâ diyelim ki kadın olarak ezilmekten, işçi olarak geçimini sağlamak sayesinde kurtulabilmişse), birçok sınıf siyaseti ideologunun (ve de kuramcısının) yaptığı gibi, bu durumun o kişinin “yanlış bilincinden” kaynaklandığını söyleyemeyiz. Bu durumda, öncelikle kuramımızı gözden geçirmemiz ya da, en azından, hangi koşulların kuramımız açısından bu beklenmedik duruma yol açtığını incelememiz gerekir. Geçerli olmadığını gördüğümüz halde, hâlâ kuramımıza sınımsız bağlı kalıp, gerçek hayatı ve insanları bizim kuramımıza uymadıkları için eleştirmek, örneğin onlara yanlış bilinç atfetmek, dünyayı anlama ve anlamlandırmamıza hiçbir katkıda bulunmaz.

Aynen bireyler için olduğu gibi, toplumların tarihinde de belli bir kimlik grubunun en merkezî, en belirleyici, en önemli toplumsal kesim olduğunu söyleyemeyiz. Toplumlar siyasal açıdan çok farklı şekillerde bölünebilirler. Ancak, her bölünmenin eninde sonunda ana bir fay hattının türevleri olduğunu bilimsel olarak söyleyemeyiz. Yine kadın-erkek bölünmesini veya dine dayalı bölünmeyi örnek alırsak, bu bölünmenin ve bundan kaynaklanan olası çatışma ve mücadelenin, aslında sınıf çatışmasının türevi olduğunu, sınıf çatışması son bulduğunda (sınıflar yok olduğunda) bunun da son bulacağını söyleyemeyiz. (Bir dönem bu düşünceye samimiyetle inananlar vardı; hâlâ da var olduğundan korkarım). Aynı mantık diğer toplumsal bölünmeler için de geçerlidir.

Buna karşılık, toplumbilimsel yöntemle şu soruya anlamlı cevaplar arayabiliriz: Acaba nedendir ki belli bir toplumun belli bir döneminde tarihin itici gücü veya şekillendirici unsuru sınıfsal bölünmeler olmuştur da, aynı toplumun farklı bir döneminde veya başka bir toplumda sınıfsal değil de etnik bölünme ve çatışmalar daha önemli ve belirleyici olmuştur? Bu tür bir sorgulama yönteminde, milliyetçiliğin ve sınıfsalcılığın bilim ile ideolojiyi birbirine karıştıran ve toplumsal tarihleri hazır bir kalıba sokmaya çalışan analizleri yerine, her toplumun kendi tarihi içerisinde yer alabilecek farklı bölünme ve çatışma unsurlarını yine somut tarihsel koşullar çerçevesinde anlama çabası vardır. Bu yöntemle baktığımızda, belli tarihsel koşullarda belli bir kimlik grubunun, başka tarihsel koşullarda ise başka bir kimlik grubunun ön plana çıktığını görebiliriz.

Bu son noktayı açıklamaya yine Yalçın Akdoğan'ın yukarıda alıntıladığımız yazısından hareketle başlayabiliriz. AKP'nin kimlik siyaseti çizgisinden geldiğini anlatan Akdoğan, yazısının devamında şu tespitlere yer vermektedir: “Kimlik siyaseti ne anlam ifade ediyor? Son dönemde sosyo-ekonomik belirleyicilerin yerini sosyo-kültürel belirleyicilere bırakmasıyla birlikte kimlik ve aidiyet kaynaklı talepler artmaktadır. İnsanlar sahip oldukları sosyal veya kültürel kimlikleri ön plana çıkarmakta; etnik özellikler gibi doğal kimlikleriyle din, mezhep,

ideoloji gibi iradi kimliklerini daha bir önemsemektedir. Doğal olarak bu kimlik talepleri siyasete de yansımakta, kimliksel talepler ve söylemler siyasal zeminde varlık alanı aramaktadır.⁴ Akdoğan, kimlik ve aidiyet kaynaklı taleplerin artışını son zamanlarda “sosyo-ekonomik belirleyicilerin yerini sosyo-kültürel belirleyicilere” bırakmasıyla açıklamaktadır, ama bu durumun nedenlerini açıklamamaktadır.

Ben bu durumu *Kimlikler Siyaseti* (2003) başlıklı kitabımda küreselleşme ve postmodernleşmeye bağlamıştım.⁵ Özetle, küreselleşme nedeniyle ulus-devletlerin özellikle sosyal refah alanında politika oluşturma gücünün zayıflayıp dönüştüğünü ve bu durum karşısında kültürel taleplerde ifade bulan alternatif dayanışma toplulukları yaratma girişimlerinin ulus ve sınıf gibi yerleşik kimliklere meydan okuduğunu savunmuştum. Bu noktayı daha iyi anlayabilmek için, ilk olarak, sosyal refah devleti uygulamalarının sınıf kimliğini ulus kimliği içinde nasıl erittiğini görmek gerekir.⁶

Modern dönemi niteleyen kapitalizm ile ulus-devlet modelinin egemenliklerini kurdukları on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, birbirleriyle rekabet içinde olan iki ana toplumsal kimliğin ulus ve sınıf olduğunu belirtmiştik. Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren ulus-devletler, kapitalist ekonominin temel ilkelerini çığnemedi, serbest piyasanın işleyişini düzenlemeye ve emekçi sınıfların ekonomik ve sosyal refah taleplerine cevap vermeye başladılar. Merkezî bir devlet vasıtasıyla siyasal bir topluluğa ait olan bireyler, vatandaşlık konumu edinmiş, yani ulusal bir kimlik ve buna bağlı haklar elde etmiş oluyorlardı. Böylece milliyetçilik, bir kimlik tanımlamak yanı sıra, katılımcı bir halk egemenliğini hedefleyen bir kitle hareketini de ifade etmeye başladı.

İşçi sınıflarının siyasal ve ekonomik katılım hakları için verdikleri mücadeleler, merkez ülkelerde “refah devleti”, bazı yarı-periferi ülkelerde planlı “sosyalizm”, periferi ülkelerinin çoğunda da “kalkınmacı devlet” uygulamalarına yol açtı. Bütün bu müdahaleci modellerde, devlet halk kitlelerinin fakirlik ve işsizlik gibi ekonomik sorunlarına ulusal birlik ideolojisi çerçevesinde sahip çıkma sözünü veriyordu. Hepsinin ortak hedefi, ulusal kalkınmanın sürdürülmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi idi. İster sosyal-demokrat bir uzlaşmaya isterse kitlelerle hakim sınıflar arasında devletçi-korporatist bir işbirliğine dayansın, bütün örneklerde halka verilen refah artırıcı haklar milliyetçilik ve vatandaşlık kavramlarıyla meşrulaştırmaktaydı. Kitleler kendilerine vatandaş olarak bir takım haklar ve yetkiler tanıyan ulus-devletleriyle özdeşleşmeye başladılar. Emekçi sınıfların mücadelesi sonucunda sosyal refah devletinin yaratılması, onları milliyetçilik saflarına kattı. Milliyetçilik, modern çağın egemen dayanışma ideolojisi oldu.

Dolayısıyla, yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, başlangıçta sosyalizm adına yürütülen işçi sınıfı mücadeleleri refah devletinin kurulması ile bir ölçüde başarıya ulaşmış, ama yine bu yolla milliyetçilik içinde eritilmişti. Ulus-devletler, geniş kesimlere refah hak ve güvenceleri vererek “ulusal ekonomiler” inşa

⁴ Ibid.

⁵ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

⁶ Bu konudaki daha etraflı değerlendirmem için, yukarıda değinilen kitabıma ek olarak, bkz. Haldun Gülalp, “Demokratik Vatandaşlık Kavramının Dönüşümü,” *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof.Dr. Kemali Saybaşlı'ya Armağan*, der., Burak Ülman ve İsmet Akça, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, içinde.

etmeye, böylece ulusal birliği ekonomik çıkar birliği olarak meşrulaştırmaya çalışıyorlardı. Bu meşrulaştırma tuttuğu ölçüde, sıradan yurttaş, kendisini kolladığını varsaydığı devlete olan sadakatini sürdürecekti. Fakat, 1980'lerde başlayan küreselleşme eğilimleri, devlet tarafından düzenlenen siyasal ekonomi modellerini geri plana itti ve devlet merkezli ulusal cemaatlerin zayıflamasına katkıda bulundu.

Birbirlerine rakip ama yine de içiçe geçmiş olan ulus ve sınıf kimliklerinin paralel olarak gerilemeleri (hatta kimine göre çöküşleri), moderniteden postmoderniteye geçişin önemli göstergeleri arasında sayılır. Bu durumun küreselleşme ile bağlantılı olduğu açıktır. Yirminci yüzyılın başlarında ulusal ekonomilerini düzenleyerek vatandaşlarının refahını gözetmeye koyulan ulus-devletler, aynı yüzyılın sonlarında, artık kendi başlarına tam istihdam sağlayamıyor, ekonomik büyümeyi sürdüremiyor ve reformcu refah politikalarını koruyamıyorlardı. Küreselleşme eğilimleri, devlet ile emekçi sınıflar arasındaki popülist uzlaşmayı zayıflattı. Sınıf ve ulus dışında farklı kimlik iddiaları etrafında oluşan alternatif cemaatlerin oluşmasına yol açtı. Kültürel kimlik meselelerine atıfta bulunan “yeni toplumsal hareketler”in ortaya çıkmasına uygun bir ortam belirdi.

İşte bu durum, postmodernitenin en temel özelliklerinden biri olarak bilinir. Postmodernite, ekonomik ve toplumsal yapılar temelinde değil, kültür ve siyaset temelinde tanımlanır. Dolayısıyla postmodern dönem, modern dönemden farklı bir toplumsal yapı anlamında değil de postmodernist kültürün popülaritesi temelinde, yani kapitalizmin değil de modernizmin sorgulandığı çağ olarak anlaşılmalıdır. Modernizmin ortaya attığı kimlikler ve kültürler yerine “sahicilik” ve “çeşitlilik” adına geleneksel diye bilinen kültürel kaynakların yeniden harekete geçirildiği dönem, postmodern dönem olarak adlandırılabilir.

Özetle, yirminci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan küreselleşme bağlamında, ulus-devletin ve sınıf siyasetinin zayıflaması ve gerilemesi karşısında, yeni muhalefet biçimleri oluşmaya başladı; sınıf ve ulus kimlikleri yerine görünürde modernite öncesi ama aslında tamamen modernite koşulları altında oluşan yeni kimlik grupları belirmeye ve toplumsal muhalefeti sürüklemeye başladı. Bunlar arasında etnik ve dinsel kimliğe dayalı gruplar da yerini aldı.

Bu değerlendirmeler doğru ise, bunlardan öncelikle şu iki sonucu çıkartabiliriz: Birincisi, küreselleşme ve postmodernite ile bu kimlik siyasetleri arasında bağlar tabii ki vardır, ama Baskın Oran'ın hatırlattığı gibi, bunlar “yok ol” deyince yok olmazlar. İkincisi, postmodernite denen durum, yukarıda tanımlanan toplumsal dönüşümlerin ve kültürel taleplerin varlığını ifade eder; ancak, bu taleplerin postmodernizmden ya da postmodern bir toplumsal kesim veya “tabaka”dan kaynaklandığını söyleyemeyiz.

Sonuç olarak, ulus ve sınıf da birer toplumsal kimlik oluşturduklarına göre, ulusal ve sınıfsal siyasetler de kimlik siyasetleridir. Her ikisinde de bu kimliklerin tanınması, bireylerin bu kimlikler etrafında bütünleşmesi ve böylece oluşan toplulukların ekonomik, siyasal ve kültürel taleplerinin karşılanmasının sağlanmasına yönelik siyaset yapılır. Bu açıdan, postmodern dönemde ortaya çıkan alternatif kimlik siyasetlerinden farksızdırlar. Her ne kadar postmodernizmin popülaritesinin son bulduğunu, yani artık postmodern dönemin de geride kaldığını söylemek mümkünse de, postmodernizmin modernizme yönettiği eleştiriler arasında bazı önemli noktaların, örneğin asimilasyonun bir erdem olarak kabul edilemeyeceği gibi görüşlerin, değerli birer miras olarak kaldığını söyleyebiliriz.

Sonuç: Kimlik Siyaseti Demokratik midir?

Son olarak bu soruya yanıt vermeye çalışabiliriz. Kimlik siyasetleri, muhalefet hareketleri olduklarında, toplumsal gruplar arasında sistematik eşitsizlikler yaratan yapısal koşulları tanımlamakta yararlı olabilirler ve olmuşlardır da; ancak, üzerine demokratik bir yönetim biçimi inşa edilebilecek bir zemin oluşturamazlar. Bir kimlik hareketi başarılı bir biçimde iktidarı ele geçirdiğinde, örneğin dinci bir yönetim söz konusu olduğunda, sonucun kaçınılmaz olarak dışlayıcı ve demokrasi-dışı bir rejim olacağı açıktır. Ancak, milliyetçi rejimler ve ideolojiler de, sınıfsalci rejimler ve ideolojiler de, bu eğilime uygun özellikler taşırlar. Tarihsel örneklerde de bu açıkça görülebilir.

Demokrasi, bir topluluğun üyeleri arasında, müzakere yoluyla ve topluluğun kendi içindeki çeşitlilik gözardı edilmeden, iktidarın paylaşılması olarak anlaşılmalıdır. İlke olarak, kimlik siyasetleri muhalefette iken ilerici, yani ezilmeyi veya dışlanmayı tespit eden ve buna karşı koyan hareketler olsalar da, iktidara geldiklerinde veya hattâ iktidarı amaçladıklarında ise (aslında, işlevleri muhalefet yapmakla sınırlı kalsa bile, temsil ettiklerini iddia ettikleri toplumsal grubu tek vücut olarak tahayyül ettikleri takdirde) bu kez kendilerinin homojenleştirici ve dışlayıcı olduklarını, çeşitliliğe ve bireysel özgürlüğe tahammülsüz olduklarını gözleyebiliriz. Buna güncel bir örnek olarak, Demokratik Toplum Partisi Eş Başkanı Emine Ayna'nın 2 Aralık 2008 tarihli gazetelerde yer alan ve AKP'den aday olan Kürtlerin gerçek Kürt olmadığını ifade eden sözleri gösterilebilir. Nasıl ki Necmettin Erbakan'a göre Refah Partisi'ni desteklemeyenler Müslüman değil de "patates" dininden idi ve nasıl ki Türk milliyetçiliği eksenli kimlik siyasetine uygun davranmadığı saptanan vatandaşlar "sözde vatandaş" olarak anılmaktadır, aynı şekilde bu kez "gerçek" Kürtleri temsil ettiğini iddia eden DTP'nin kimlik siyasetine uymayanlar da Kürt olmamakla suçlanmaktadır. Dikkat edileceği gibi, bu söylemlerde Türk, Kürt veya Müslüman olmamak bir "kabahat" olarak algılanmaktadır.

Çeşitliliğe olanak tanıyan ve buna hoşgörü göstererek eşitliğe kapı açan yaklaşımı kavramlaştırmak için, yukarıda verilen gözlük örneğini hatırdta tutmak yeterli olacaktır. İsteyen ve ihtiyacı olanın serbestçe gözlük takması, gözlük takanlarla takmayanların birlikte ve eşitlik içinde kaynaşarak oturmalarına olanak verecektir. Oysa, insanları kimlik gruplarına ayırmak ve siyasal ve sosyal hakları bireylere göre değil de topluluklara göre vermek, bir ölçüde rastgele veya keyfi bir şekilde tanımlanmış olan topluluk kimliklerinin pekiştirilmesine neden olur. Bu da, kişilerin bağımsız bireyler olarak sahip olacakları hakları grubun insafına bırakmakla kalmaz, o hakların baskı altına alınmasına da yol açabilir. Kültürel çeşitlilik bireysel haklar biçiminde oluşturulursa, bu hakları kullanıp kullanmamak bireylere bağlı olacaktır; onlar da bu hakları toplumun genelinden veya siyasal sürece katılım olanağından dışlanma korkusu olmadan kullanabileceklerdir.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, Yalçın, “Kimlik Siyaseti,” *Zaman*, 5 Kasım 2002.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, İstanbul: Yordam Yayınları, 2008.
- Gülalp, Haldun, *Kimlikler Siyaseti*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003,
- Gülalp, Haldun, “Demokratik Vatandaşlık Kavramının Dönüşümü,” *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof.Dr. Kemali Saybaşılı'ya Armağan*, der., Burak Ülman ve İsmet Akça, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, içinde.
- Oran, Baskın, “Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'nun Bütün Öyküsü,” *Birikim*, No.188, Aralık 2004.